

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНА СПЕЦИФІКА ДОМІНАНТНИХ ЛІНГВОСТРУКТУР У ТВОРАХ ІВАНА БАГРЯНОГО

Інна Завальнюк

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (Україна)

Анотація. У статті проаналізовано домінантні експресивні синтаксичні структури, виявлені у прозі Івана Багряного. З'ясовано специфіку їхнього функціонування, простежено особливості формально-синтаксичної та семантико-синтаксичної організації в художньому контексті. Встановлено, що експресивні синтаксичні засоби підпорядковуються естетичним настановам письменника, актуалізують інформацію, увиразнюють напружену оповідь, сприяючи індивідуалізації авторської мовної картини світу.

Ключові слова: експресивний синтаксис, синтаксична структура, номінативні речення, парцельовані конструкції, повторення, незакінчені речення, мова літератури діаспори

Специфіку мови художніх творів видатного митця слова – Івана Багряного – спостерігаємо передусім у яскраво виявленій індивідуальності, особливій здатності письменника поглиблено сприймати навколишній світ, розуміти суть зображуваних життєвих реалій, що засвідчено в різноаспектних наукових доробках М.Ф. Братусь¹, Г.В. Маклакової², Н.М. Сологуб³, О.Є. Клещової⁴ та ін. Єдність комунікативно-прагматичної й естетичної функцій авторських текстів значною мірою зреалізовують експресивні синтаксичні побудови, які входять до системи образних засобів, формують художній образ. Проблема функціональних виявів таких конструкцій у художній оповіді Івана Багряного потребує ґрунтовного вивчення.

За матеріал дослідження правлять різножанрові прозові твори письменника: роман „Тигролови“, повість „Огненне коло“ та ранні оповідання, що, на нашу думку, уможливує послідовне простеження етапів пере-

¹ М. Братусь, *Структурні, семантичні і стилістичні функції епітета в художній прозі Івана Багряного*: дис. ...канд. філол. наук, Київ 2002, 222 с.

² Г. Маклакова, *Українська лінгвістична думка про образні парадигми в ідіолекті письменника (На матеріалі романів І. Багряного, О.Солженіцина)*, в: *Постаті та ідеї*, Київ 1995, с. 110–114.

³ Н. Сологуб, *Біблійні образи в художній творчості І. Багряного*, в: *Мовознавство*, Київ 1993, № 1, с. 43–47.

⁴ О. Клещова, *Мова публіцистики Івана Багряного*: дис. ...канд. філол. наук, Київ 2003, 226 с.

будови автором звичайного світу в художній, повніше віддзеркалення світобачення письменника засобами експресивного синтаксису.

Художня спадщина Івана Багряного презентує широку палітру експресивних синтаксичних побудов: 1) ланцюги номінативних речень, напр.: *Сонячний Львів. Величезні юрбища... Рідні й нерідні, близькі й далекі, але все свої – друзі, товариші, матері, батьки, сестри...*⁵ [с. 223]; 2) неповні речення: *Кожен чистив свою. Наталка вінчестера. Старий Сірко теж вінчестера. Гриць свою „японку“.* А Григорій – трилінійку [с. 82]; 3) незакінчені (обірвані) речення: *Квіти... квіти... квіти... Веремія квітів* [с. 224]; 4) вставні і вставлені одиниці: **Відтак**, *озброївшись, пішов через річку по камінню* [с. 58]; *І мусів собі признатися тоді (ї увесь час потім це враження його переслідувало) – враження від командира дивізії було досить таки кепське, погане* [с. 239]; 5) лексичні повторення із синтаксичним поширенням: *Здається щось десь горить. Десь близько. Але байдуже. Нехай. Обезволіле тіло, розбите утомою й болем, палене пекельним вогнем зсередини, зовсім не реагує на мляву думку про те, що десь щось горить. Нехай горить. Нехай. Нехай увесь світ горить* [с. 223]; 6) парцельовані конструкції, як-от: *Один так клене, а другий сидить мовчки. Похнюплено* [с. 292]; 7) приєднувальні структури, напр.: *Ти тут не маси коріння. Та й не матимеш його тут... І час не той, і ти не такий* [с. 79].

Як слушно зауважує Н.М. Івкова, проникнення засобів експресивного синтаксису до українського писемного мовлення зумовлене граматичним ладом української мови, основу якого становить розмовне мовлення, що характеризується внутрішньою членованістю цілісних змістових єдностей⁶. Набір складових експресивного синтаксису в художньому стилі залежить передусім від творчої особистості письменника, його ідейно-естетичної концепції, світобачення. Різноманітні експресивно-оцінні засоби, які Іван Багряний використовує у синтаксисі власної прози, можна об'єднати у дві групи: 1) структури, запозичені з іншого стилю, переважно з розмовного; 2) актуалізовані (передусім парцельовані і приєднувальні) конструкції, що постали внаслідок розчленування синтаксичної одиниці, а також деякі види односкладних речень, засоби емоційного синтаксису. Всі вони демонструють експліцитну та імпліцитну специфіку усного синтаксису.

З-поміж експліцитних структур у мовотворчості Івана Багряного найактивніше функціонують номінативні речення, парцельовані конструкції та лексичні повторення з синтаксичним поширенням.

⁵ І. Багряний, *Вибрані твори*, Київ 2007, 368 с. Надалі реченнєві ілюстрації подаватимемо за цим джерелом, указуючи у квадратних дужках лише сторінку.

⁶ Н. Івкова, *Фігури експресивного синтаксису в сучасній публіцистичній літературі*: дис. ... канд. філол. наук, Горлівка 2007, с. 4.

Типовими в мовотворчості письменника є власне-номінативні функціональні вияви номінативних речень у комунікативному просторі художнього викладу на зразок: **Втома.** Він почав розуміти, що таке втома [с. 52]; **Тигри.** Страшне божество, смугасте шкірою, а ще смугастіше репутацією [с. 34]; **Нетрі.** Несходимі, незміряні [с. 50]. Це так званий номінативний вступ. Він становить ізольоване уявлення чи тему майбутнього висловлення, яке супроводжується поширеним реченням, що розкриває його зміст. Такі речення характеризуються, з одного боку, лаконізмом, а з іншого – зображальністю, образною конкретикою. Нерідко для актуалізації особливо важливої номінації письменник поширює номінативний вступ, а подекуди й нанизує, повторює синонімічні чи однокореневі лексеми, досягаючи кульмінаційного загострення експресії, напр.: **Чужинець.** Далекий-далекій чужинець. Чужак... Пробив нетрі грудьми і ліг тут, між корчами, доніс свою голову аж сюди, за кілька тисяч кілометрів, аж на край землі [с. 59]. Експресивна функція таких номінативних речень виявляється в навмисному виокремленні, увиразненні тих чи тих відрізків висловлення на нейтральному тлі⁷. Установленню цієї функції допомагає, звичайно, контекст.

Цікавим функціонально-стилістичним виявом номінативних речень є їхнє ланцюгове розташування, що розгортає динаміку подій, створює їх швидкий перебіг, напр.: **Порожнеча.** Дим. Задуха. Його покинули [с. 225]. У такий спосіб автор роману об'єднує розрізнені об'єкти в одне ціле, зіставляє явища, викриває негативні моменти, створює емоційну ритмомелодію оповіді, проте водночас слабшає енергійність функцій номінативних речень, помітнішим стає відтінок переліку.

Мовостилію Івана Багряного властиве тяжіння до синтаксичного розчленування єдиних структур. Його синтаксис можна кваліфікувати як синтаксис потоку свідомості, де думку формують і виражають спонтанно. Засобом стилістичної актуалізації змісту в такому разі слугує парцеляція, яку письменник використовує різнопланово: Найактивніше зазнають парцеляції однорідні члени речення, передусім однорідні присудки чи однорідні головні члени односкладного речення, напр.: *Це він тут лежав місяці, а може, й роки, чекаючи на нього, чекаючи свого призначення. І дочекався...* [с. 57]; *По голому кряжу, по станову, вигналися три вершники черідкою. І стали* [с. 60]; *Чекаючи їх, Григорій нікуди не ходив уже, а сидів з самого ранку на призьбі і виглядав. І хвилювався* [с. 74]. Таке парцелювання виконує у художньому контексті емоційно-експресивну функцію, бо допомагає письменникові не тільки увиразнити головне, а й надати потрібної спрямованості, тональності текстові загалом, створити ефект динамізму, стрімкості подій, що відбуваються.

⁷ І. Сущинська, *Структурно-функціональні різновиди номінативних речень у сучасній українській мові*: дис. ...канд. філол. наук, Донецьк 2000, с. 145.

Найпростішим випадком парцеляції будь-яких однорідних членів є повторення. Воно заперечує закон „мовленнєвої економії“, але якщо письменник усе-таки послуговується цим прийомом, то він, очевидно, переконаний, що надає викладу чогось значущого. Це, мабуть, експресивна інформація, яка містить сигнал емоційного стану автора, що якомога адекватніше передається читачеві⁸. Досить часто Іван Багряний повторює присудок. Парцеляція повторюваного присудка не лише акцентує на його семантиці, а й стилістично розширює присудок базової частини, поглиблює її зміст, створює емоційний ефект⁹. Напр.: *Ось туди все це й мчить. Мчить без віддиху і без оглядки* [с. 32]; *Так він ішов і трудився через усю землю. Ішов і сіяв, ішов і сіяв* [с. 44].

Мова творів Івана Багряного виявляє тенденцію до найактивнішого парцелювання другорядних членів речення – означень, додатків й обставин, які внаслідок розриву звичних синтаксичних зв'язків набувають відносної граматичної самостійності й особливого семантичного навантаження. Пор.: *Десь нагло розітнувся далекий рев. Лютий і страшний* [с. 61]; *Ніч. Чорна, безмежна ніч* [с. 23]; *Але вони – співаки – бачили за тим усім таки село. Широке село. Українське село. Рідне їхнє! Квітуче. Зворушливо гарне* [с. 237]; *Дивиться виряченими очима – і тільки. Як каменяка* [с. 47]; *Нарешті вони, знесилені, змучені до краю, десь зупинилися. В темряві* [с. 255]; *І виходило – ніби перепел бив десь у пшеницях на зорі. Чудно* [с. 74]; *Знову крик. Близько...* [с. 59]. Такі парцеляти, утворені на базі простого речення, на думку Н.А. Конопленко, виконують „функції акцентування, доповнення, уточнення й емоційного виокремлення вміщеної в ньому інформації“¹⁰.

Яскравість уявлень і глибину переживань письменника відбиває тенденція до ланцюгового розташування парцелятивів, що увиразнює виклад, актуалізує кожен мовний відрізок. До того ж, незакінченість (обірваність) парцельованих головних чи другорядних членів посилює роздуми, „домальовує“ в читацькій уяві картини-панорами, пор.: *А тепер ось стояли як на параді. Полтавці... Чернігівці... Херсонці... Кубанці... Нащадки Многогрішного і нащадки того Авакума вільнодумного... Каторжники* [с. 39]; *...він з'явся десь з громохкого центру країни „чудес“, вилетів з чорного пекла землі людоловів і гнав над просторами... Над безмежжям Уралу... Через хащі Сибіру... Через грізний, понурий Байкал... Через дикі кряжі Забайкалля...* [с. 22].

⁸ О. Клещова, *Мова публіцистики Івана Багряного*: дис. ...кандидата філол. наук, Київ 2003, с. 197.

⁹ І. Сушинська, *Структурно-функціональні різновиди номінативних речень у сучасній українській мові*: дис. ...канд. філол. наук, Донецьк 2000, с. 47–48.

¹⁰ Н. Конопленко, *Текстотвірний потенціал парцельованих конструкцій*: дис. ...канд. філол. наук, Донецьк 2007, с. 93.

За нашими спостереженнями, поширеною в мовотворчості Івана Багряного є також парцеляція підрядних частин складнопідрядних речень, яка відбувається внаслідок зміни їхнього комунікативного завдання. Двосегментна вимова речення вже „свідчить про розмежувальну увагу нашу до тієї чи тієї частини речення“¹¹. Найактивніше функціонують парцеляти, утворені на основі детермінантних підрядних частин часу, причини, мети, умови, порівняння, наслідку тощо. Напр.: *Пробував на волос і далі гострив. Аж поки ніж став, як бритва* [с. 57]; *Петро не пішов по листи. Бо йому ні від кого було отримувати їх* [с. 268]; *...насправді посувався, мов тінь, хитаючись. Аби не лежачи помирати* [с. 58]. Згадані типи детермінантних складнопідрядних речень стилістично нейтральні в українській мові, але, функціонуючи як парцельовані конструкції, набувають певної експресії, яка створюється виокремленням, увиразненням часу, причини, мети тощо¹². Це контрастний, свіжий, несподіваний стилістичний прийом актуалізації інформації, стильова домінанта художньої оповіді Івана Багряного.

Оцінність синтаксису мови творів Івана Багряного виявляється також в активізації деяких типів речень, у пристосуванні їх до виконання специфічних завдань мовної організації художнього тексту. Так, зокрема, активізація повторень є свідченням стилістичного осмислення слова, намаганням автора тримати читача в процесі народження власних думок. Цей яскравий синтаксичний засіб своїм корінням також сягає розмовного мовлення і є не лише засобом виразності, а й новим елементом інформації в художньому контексті. Пор.: *Не хотілось рухати ні рукою, ні ногою. Не хотілось думати. Хотілось лежати й лежати. Вічність лежати так. Іхай шумлять високі кедри. І нехай розповідають під синім небом хмаркам удень і зорям уночі, як один хоробрий і сміливий... І хай слухають вивірки... Як один хоробрий і сміливий п'ять разів переміг смерть, видерся з пащі дракона і, гнаний буйною радістю, доніс свою голову аж сюди, доганяючи щастя, а знайшов – смерть...* [с. 59]; *Він маячить, лежачи на траві, й оточений близькими друзями... Він бачить своє дитинство. Він розмовляє з батьком. Він пропонує батькові погасити воду, що чомусь загорілася, та й сідати обідати. Він тягне тихим, благальним голосом...* [с. 290].

Як слушно зауважує Г.М. Акімова, повторення словоформи, словосполучення чи речення є порушенням синтагматичного ланцюга і вже за цією однією структурною особливістю має змогу перетворитися в експресивний синтаксичний прийом. У явищі самого повторення і у відсутності традиційного зв'язку між словами закладені елементи експресії, яка додатково

¹¹ А.М. Пешковський, *Русский синтаксис в научном освещении*, Москва 1956, с. 378.

¹² Т. Сербина, *Парцелляция как особое синтаксическое явление в языке современных газет*: дис. ... канд. филол. наук, Львов, 1988, с. 67.

виражається паузою перед словоформою, що повторюється, а також особливою інтонацією її вимови¹³.

З-поміж імпліцитних структур у мові прозових творів Івана Багряного найактивніше вживаються перервані та незакінчені речення на зразок: *Крізь заграбовані діри дивилися тоскно зрона мерехтливих очей, – дивились крізь темряву десь на утрачений світ, десь туди, де лишилась країна, осяяна сонцем, де лишилась Вітчизна, озвучена сміхом дитинства і юності рано одятої, де лишилась мати... родина... дружина...* [с. 23]; *Утікають кілометри – десятки... сотні... тисячі...* [с. 23]; *Миготіли сільвети гір... Приамурські нетрі... Сопки і кряжі Малоого Хінгану... Роз'їзди...* [с. 26]; *Як той метелик-одноденка... Любитьсья... Сваритьсья... Одружується... і розлучається...* [с. 32]; *Палахкотів над проваллями... Звивавсья над прірвами...* [с. 22]. За допомогою таких речень письменник зображує найзагостреніші ситуації, оформлює найдраматичніші місця художнього твору, передає збентеження автора, мовців, їхню тривогу, нерішучість чи захоплення, радість, упевненість. Читач досить повно розуміє зміст і функцію незакінчених побудов, бо вони вживаються стилістично виправдано у відповідному контексті.

Отже, засоби експресивного синтаксису в творах Івана Багряного виявляють індивідуальну специфіку, зумовлену їхньою роллю в структурі художнього тексту. Домінантними лінгвоструктурами постають ланцюги номінативних речень, номінативні вступи, парцельовані конструкції, повторення, незакінчені речення, які, будучи підпорядкованими естетичним настановам письменника, актуалізують інформацію, увиразнюють напружену, високохудожню оповідь, надають їй ознак свіжості й оригінальності.

ЛІТЕРАТУРА

- Акімова Г.Н., 1990. *Новое в синтаксисе современного русского языка: учеб. пособ.* / Г.Н. Акімова. – М.: Высш. школа, 168 с.
- Багрянний І., 2007. *Вибрані твори / Іван Багрянний* / [упоряд. Г.М. Жуковська]. – К.: Книга, 368 с.
- Братусь М.Ф., 2002. *Структурні, семантичні і стилістичні функції епітета в художній прозі Івана Багряного*: дис. ...канд. філол. наук. – К., 222 с.
- Івкова Н.М., 2007. *Фігури експресивного синтаксису в сучасній публіцистичній літературі*: дис. ...канд. філол. наук. – Горлівка, 218 с.
- Конопленко Н.А., 2007. *Текстовірний потенціал парцельованих конструкцій*: дис. ...канд. філол. наук. – Донецьк, 186 с.
- Клещова О.Є., 2003. *Мова публіцистики Івана Багряного*: дис. ...канд. філол. наук. – К., 226 с.
- Маклакова Г.В., 1995. Українська лінгвістична думка про образні парадигми в ідіолекті письменника (На матеріалі романів І. Багряного, О. Солженіцина) / Г.В. Маклакова // *Постаті та ідеї*. – К., С. 110–114.

¹³ Г. Акімова, *Новое в синтаксисе современного русского языка*, Москва 1990, с. 127.

- Пешковский А.М., 1956. *Русский синтаксис в научном освещении* / А.М. Пешковский. – М.: Учпедгиз, 511 с.
- Сербина Т.Г., 1988. *Парцелляция как особое синтаксическое явление в языке современных газет*: дис. ...канд. филол. наук. – Львов, 188 с.
- Сологуб Н.М., 1993. *Біблійні образи в художній творчості І. Багряного* / Н.М. Сологуб // Мовознавство. № 1, С. 43–47.
- Сушинська І.М., 2000. *Структурно-функціональні різновиди номінативних речень у сучасній українській мові*: дис. ...канд. філол. наук. – Донецьк, 208 с.

FUNCTIONAL-STYLISTIC PECULIARITI OF DOMINANT LINGUISTIC STRUCTURES
IN THE COMPOSITIONS OF IVAN BAGRIANYI

Summary. In the article the dominant expressive syntactic structures of Ivan Bagrianyi's prose are analyzed, their functional specific, features of formal-syntactic and semantic-syntactic organization in the artistic context are clear up. It's determined that the expressive syntactic features subject to author's aesthetic instructions, actualize the information, express the tense narrative and promote the author's individualization of the world's linguistic.

Key words: expressive syntax, syntactic structure, nominative sentences, parceled structures, repetitions, unfinished sentences